

Værdighedens økonomi

Af Anne Kjærsgaard

Ph.d.

Regeringen nedsatte sidste år Udvalget for en mere værdig død, der skulle "understøtte regeringens ønske om at skabe en dansk model for en mere værdig død i forlængelse af den tradition, som vi i Danmark har for pleje og behandling af palliative patienter". Det skete kun få måneder efter, at alle medlemmer af Etisk Råd på nær et enkelt, for fjerde gang i rådets historie, havde anbefalet ikke at legalisere aktiv dødshjælp i Danmark, hvilket både statsministeren og udenrigsministeren efterfølgende reagerede på med en tilkendegivelse af, at de modsat personligt støttede sagen i samklang med det, der er synet hos store dele af befolkningen ifølge holdningsundersøgelser.

I løbet af sommeren 2024 valgte to medlemmer af det regeringsnedsatte udvalg imidlertid ganske usædvanligt at udtræde midt i arbejdet på grund af uenighed om hensigten; de ønskede ikke at være med til at opstille konkrete modeller for aktiv dødshjælp og assisteret selvmord som mulige løsninger på at sikre en mere værdig død. Også den offentlige debat om emnet har til tider været stærkt polariseret og har derudover været præget af deltagelse af mange markante stemmer, herunder medlemmerne af det nydannede Netværket nej til stats-assisteret selvmord såvel som pårørende til døende, der enten passivt eller aktivt har muliggjort deres selvmord.

Foreningen for Kirkegårdskultur har i mange år arbejdet for, at "kirkegårdenes æstetiske, kulturhistoriske og landskabelige værdier bevares og udvikles således, at kirkegårdene fremtræder som værdige begravelsespladser", som det hedder i foreningens formålsparagraf. Men som den heftige offentlige debat om afslutningen på den sidste del af livet og uenigheden i det regeringsnedsatte udvalg afslører, så er værdighed i døden en målsætning, som alle nemt kan blive enige om; derimod bliver det straks mere vanskeligt, når det gælder om at nå frem til, hvad værdigheden mere præcist er forankret i, og hvordan den sikres i praksis.

På kirkegårdsområdet har spørgsmålet om værdighed i døden i høj grad handlet om at forhindre den sociale stigmatisering, der tidligere var forbundet med gravstedernes inddeling i 1., 2. og 3. klasse og fattigmandsjord. I samklang med idealerne i den tidlige velfærdsstat skulle ingen længere nyde særlige privilegier, alle skulle være stillet lige – men vel at mærke stillet lige godt, ikke lige ringe. Akkurat som med de store velfærdsstatslige investeringer i arkitekttegnet offentligt institutionsbyggeri skulle kirkegårdene være af høj æstetisk kvalitet, og de blev en sag for have- og landskabsarkitekterne.

Lighedsidealet er åbenlyst også baggrunden for f.eks. introduktionen af urnefællesgraven, der med sin anonymitet sletter ethvert tegn på classeskel, ligesom det i nogen grad også kaster lys over den udstrakte brug af servitutter på gravstederne, der regulerer ikke mindst monumentstørrelserne. Alle skulle have ret til en gravsten, for ingen skulle ende som Jens Vejmand – men ingen skulle heller have en gravsten, der var voldsomt større end andres.

Det leder hen til en anden forankring af værdighedsbegrebet, som vi finder hos dem, der på kirkegårdene har kæmpet en kamp mod det formynderiske og knægtelsen af individet; retten til selvbestemmelse har for dem været det helt afgørende. Lovliggørelse af kremering og bygning af krematorier har historisk set været en hovedarena for denne kamp, som har fostret valgfrihed mellem to begravelsesformer, kistebegravelse eller urne. Valgfrihed mellem en lang række forskellige gravstedsformer på kirkegårdene kan også ses som et afledt resultat.

Nyeste skud på stammen i kampen for mere selvbestemmelse på begravelsesområdet har ført til lempelser i lovgivningen, der har gjort det nemmere at opnå askespredningstilladelse og muliggjort etablering af de facto private skovbegravelsespladser via kommunal udlicitering. Valgfrihed handler ikke længere blot om, hvor og hvordan man skal begraves på kirkegården, men om det overhovedet skal være på kirkegården.

De to forskellige syn på værdighed i døden, der har præget udviklingen på kirkegården, flugter med dem, som vi i dag ser stå over for hinanden i debatten om aktiv dødshjælp. Mens de, der primært vægter individets selvbestemmelse, ønsker en lovliggørelse af aktiv dødshjælp, så påpeger de, for hvem værdighed i højere grad rimer på ligeværdighed, at friheden til at vælge aktiv dødshjælp ikke er gratis, i hvert fald ikke for alle:

Vejmanden Jens Nielsens gravsted på Tjorring Kirkegårds nordlige del. Hans liv dannede baggrund for Jeppe Aakjærs digt "Jens Vejmand" (1905) om stenslageren, hvis "Liv var fuldt af Sten, men paa hans Grav – i Døden, man gav ham aldrig én" kun "et gammelt frønnet Bræt". Det socialt indignerede digt har ifølge bl.a. historiker Klaus Petersen og litteraturforsker Anne-Marie Mai været med til at bane vejen for den danske velfærdsstat. Det nuværende gravminde af træ er opsat i 1993.
Foto: Lasse Bøgh Tybjerg.

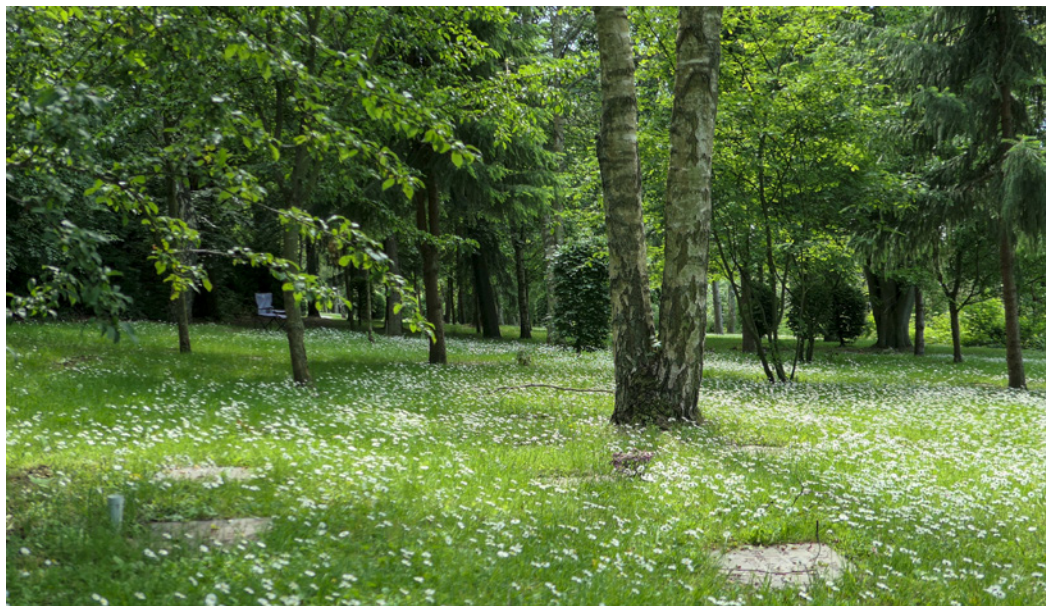
De mener, at de mest udsatte kan risikere at komme til at betale med deres værdighed. For indførelsen af aktiv dødshjælp vil i praksis nødvendigvis forudsætte fastsættelsen af nogle kriterier, der skal danne grundlag for at fastslå, hvem der skal have adgang til den. Og ifølge modstanderne af aktiv dødshjælp vil dette indebære en vurdering af, hvorvidt forskellige liv er værd at leve eller ej, der strider fundamentalt mod idéen om, at alle liv er lige meget værd; at der ikke findes 1.-, 2.- eller 3.-klassesborgere.

Da Holland som det første land i verden lovliggjorde aktiv dødshjælp, var det på baggrund af en domstolskendelse, der sagde, at fortalernes synspunkt burde vægtes lige så højt som modstandernes. Men spørgsmålet er, om der i praksis findes en vej til at forene parterne, eller om en øget imødekommelse af det ene syn på værdighed altid i en eller anden grad vil ske på bekostning af det andet. Og det samme bør vi – og måske nok også politikerne – spørge os selv om på begravelsesområdet.

Indtil den nylige liberalisering, der har gjort det til en reel mulighed for mange at vælge at blive begravet uden for kirkegården, har kirkegårdene haft noget nær et monopol på de døde. Næsten-monopolet har gennem årene givet ambitionen om at skabe kirkegårde af høj kvalitet, der er værdige for alle borgere, stærke vinger at flyve på, fordi det sikrede kirkegårdene en stabil økonomi. Monopolet har til gengæld klart hængt

Tøndering Kirkegård, september 2023. Omlægning til ekstensiv drift med højt græs, om sommeren forvandles det til en blomstermark. For nogle er det smukt, andre oplever det som en forringelse.
Foto: Mette Fauerskov.

met andre borgeres oplevelse af at få en værdig begravelse; dem, for hvem det er vigtigt at kunne vælge frit.

En vis form for afbalancering af monopoltilstanden kan gennem årene siges at være forsøgt opnået ved, at der til gengæld er blevet skabt mange valgmuligheder inde på selve kirkegården i form af flere begravelsesformer og det ekspanderende udvalg af gravstedstyper. På samme måde er der med tiden også sket en opblødning af servitutternes restriktioner på anvendelsen af gravstederne, og der er i det hele taget kommet en øget opmærksomhed på den enkeltes ønsker og behov.

Det har dog ikke ændret på, at en hel del borgere tydeligvis har været glade for, at flere muligheder er blevet lovliggjort på begravelsesområdet, og har valgt sig et begravelsessted uden for kirkegården. Herom rapporteres der også flittigt i medierne, mens det derimod synes at være gået forholdsvis ubemærket hen, at der er andre borgere, for hvem den øgede liberalisering til gengæld vil få negative konsekvenser. For det hul i kirkegårdsdiget, som er blevet slået ved, at det nu i langt højere grad end tidligere er blevet muligt at vælge at blive begravet uden for kirkegården, har også slået et stort hul på kirkegårdens økonomi, da det medfører et tab af vigtige gravstedsindtægter, som følger sig til andre økonomiske udfordringer. Det sætter i praksis det lighedsbaserede værdighedsideal under pres.

Plade i plæne, et populært valg blandt de mange nye gravstedsformer. Vestre Kirkegård, Aarhus.
Foto: Stine Helweg, 2019.

De borgere, der ønsker et sædvanligt gravsted, kan som følge af kirkegårdenes nu dårligere økonomi komme til at opleve, at det æstetiske niveau på deres kirkegård falder markant, og kirkegården vil for nogle borgere i mindre grad opleves som en værdig begravelsesplads. Og nogle vil måske ligefrem komme ud for, at deres lokale kirkegård ender med at blive helt lukket. Begge dele vil ramme økonomisk eller alderssvækkede borgere med en lav grad af mobilitet hårdest, da de vil have svært ved at flytte sig til et alternativ, hverken i protest eller af nødvendighed.

Konturerne af et A- og B-hold på begravelsesområdet anes, men indtil videre er konsekvenserne af vægtforskydningen mellem de to værdighedsbegreber dog ikke for alvor slået igennem, for folkekirkens medlemmer har indtil videre i høj grad betalt for at fylde kirkegårdenes slunkne kasser. Det er ikke en langtidsholdbar løsning, og det er uklart, hvad der fremover skal sikre, at alle borgere i lige grad har gode begravelsesforhold. Der skal en ny afbalancering på plads, og i det regnskab synes det klogt at tage en faktor med i beregningen, der hidtil forekommer at være helt udeladt, nemlig samfundets sammenhængskraft. Omkalfatringen på begravelsesområdet til fordel for det selvbestemmelsesorienterede værdighedsbegreb har nemlig ikke kun konsekvenser på individniveau, nedbrydningen af kirkegårdenes monopol på de døde kommer også med en pris for samfundet.

Hidtil har kirkegården været et fælles rum, der på en unik måde har været med til at styrke sammenhængskraften ved på så konkret vis at gøre det klart, at vi trods alle forskelligheder – økonomiske, religiøse, etniske osv. – deler fælles vilkår som mennesker; vi ender alle i døden, og i Danmark gør vi det tilmed det samme sted. For de danske kirkegårdes monopol på de døde har udfoldet sig på en særlig måde; der har været en lang tradition for, at alle døde, uanset baggrund, lokalt er blevet begravet på den samme kirkegård; der er kun i ringe grad blevet etableret særskilte begravelsespladser for bestemte grupper.

Et klart eksempel på den særlige rolle, kirkegården spiller for samfundet som et samlende sted, fik vi få dage før, vi trådte ind i 2024. På det tidspunkt var det danske samfund ramt af en dyb splittelse på grund af vidt forskellige syn på Israels militære invasion af Gazastriben oven på et stort Hamas-ledet palæstinensisk terrorangreb den 7. oktober 2023. Og netop da blev kirkegården det sted, hvor splittelsen for en kort, men vigtig stund kunne overkommes, og kunne minde os om vores grundlæggende menneskelige fællesskab. Den 29. december

Kirkegård med plads til alle. Gravsten med kristent kors på hækomkranset gravsted, i baggrunden granitomkransede muslimske gravsteder uden vegetation. Vestre Kirkegård, København.

Foto: Stine Helweg, 2024.

2023 skrev statsministeren i en besked på Facebook, at hun på en kirkegård med både muslimske, jødiske og kristne gravsteder havde lagt blomster for krigens ofre i Mellemøsten.

Det var ikke den første blomsternedlæggelse i forbindelse med konflikten fra statsministerens side. Hun havde tidligere lagt blomster ved den israelske ambassade, hvilket imidlertid gav anledning til en voldsom samfundsmæssig polarisering med beskyldninger om, at regeringen anså jødiske liv for at være mere værd end palæstinensiske. I skærende kontrast hertil gav den pluralistiske danske udgave af den monopolistiske kirkegård derimod mulighed for symbolsk og kraftfuldt at anerkende alle liv som ligeværdige, fordi stedet tillod at udføre en mindehandling for alle på én og samme gang og dermed uden rangfølge. Med gravsteder spredt for alle vinde vil kirkegården som et rum, der på symbolsk plan er samlende og fællesskabsskabende, tømmes for sine værdier.

Statsministerens blomsternedlæggelse på kirkegården blev kun rapporteret i nyhedsmedierne med en notits og var ikke i nærheden af at blive tildelt den samme store opmærksomhed som blomsternedlæggelsen ved ambassaden. Ligesom i debatten om aktiv dødshjælp står det, der understøtter det almene, svagt i offentligheden over for mere følelsesbårne og relaterbare fortællinger om individets kamp for frihed. Fællesskabet tages nemt for givet, og vi forstår måske først helt den samfundsmæssige værdi af, at vi er ligeværdigt begravet, og at alle tilmed ligger begravet samme sted, når balancen for alvor er tippet, og det ikke længere er tilfældet.

Statsminister Mette Frederiksen lægger blomster for krigens ofre i Mellemøsten på en kirkegård. Foto: Socialdemokratiets presstjeneste, publiceret på Facebook den 29. december 2023.

